

УДК 904(4–191.2+4–11):(368)–047.37

ВІКІНГИ В ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ: ЗАГАДКИ ЛАДОГИ І ПЛІСНЕСЬКА

*Світлій пам'яті київського археолога
В. М. Зоценка (1953–2009)*

Леонтій ВОЙТОВИЧ

*Львівський національний університет імені Івана Франка
бул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна
e-mail: lev67420@ukr.net*

Продовжено дискусії навколо загадок Ладоги і Пліснеська в світлі останніх досліджень проблеми вікінгів у Центрально-Східній Європі. Підсумовано археологічні дослідження Ладоги і Приладожжя, що підтверджують ранню присутність вікінгів. На матеріалах саг, які раніше не використовували під час вивчення цього сюжету, обґрунтовано версію правління у Ладозі Хальвдана Старого. Проаналізовано і підтримано версію про тотожність літописного Рюрика з Рюриком Ютландським. На підставі різних джерел обґрунтовано присутність вікінгів на Правобережжі Дніпра, роль Пліснеська в їхніх контактах з Великою Моравією і помилковість версій про каганат Русь з центром у Ладозі, звідки нібито був здійснений похід на Константинополь у 860 р.

Ключові слова: вікінги, Ладога, Хальвдан Старий, Рюрик, Пліснеськ.

Останні десятиріччя ХХ ст. та початок ХХІ ст. привели до нового спалаху суперечок між норманістами та антинорманістами. Детальні дослідження скандинавських джерел, грандіозні успіхи археологів, надійне датування скандинавських знахідок та поховань, скандинавська етимологія імен (Рюрик¹, Синехус, Трувор, Аскольд, Дір, Рогволод, Ігор, Олег, Ольга та ін.) і деякі інші аргументи змусили переважну більшість науковців переглянути погляди щодо ролі та місця скандинавів у ранній історії Русі.

Ладога (Альдейг'юборг скандинавських саг, сьогодні с. Стара Ладога), виникла біля впадіння р. Ладожки в р. Волхов у її нижній течії за 12 км від впадіння у Ладозьке озеро. Ладозьке озеро з'єднане р. Невою з Фінською

¹ Зокрема, ім'я Рюрик (Рорик) [староскандинавське *Hrorekr–Hrerekr*, старошведське *Rorik–Rjurik*; *Hrorekr* від *hrodr* – перемога та *rikr* – могутній, буквально: *непереможний могутній воїн, правитель*] засвідчене не тільки традицією, а й численними пам'ятками, у тім числі рунічними написами (*Rorik, Rurik, Rerik, Horikh, Berik, Gottrik*). Це ім'я було доволі поширене, його мав датський конунг VII ст., дід знаменитого Гамлета, чия трагічна історія розповів Саксон Граматик, працю якого використав В. Шекспір.

затокою Балтійського моря. На Північ від Ладозького озера лежала легендарна Бярмія. Через Ладозьке озеро та р. Свир можна було добратися до Онезького озера і далі до Білого моря. По р. Волхов можна вийти до витоків Дніпра та Волги, тобто добратись до великих артерій, які вели на казковий і багатий південь. Сама природа подбала про те, щоб тут сформувався центр міжплемінного обміну, який переріс у місто.

Перші сумбурні археологічні дослідження в Старій Ладозі розпочалися ще 1708 р., з середини XIX ст. вони набули наукового характеру, а з 1972 р. працює постійна Староладозька археологічна експедиція, яку нині очолює відомий фахівець професор А. Кірпічніков.

Регіон був заселений фінськими племенами. Вікінги проникли сюди з моря через Неву та Ладозьке озеро ще у VII ст. (до його початку належить жіноче поховання в Рісккала у північній частині Ладозького озера і знахідка фібули за 17 км нижче Ладозького озера по течії Волхова)². Земляне городище Ладоги виникло як городище вікінгів не пізніше 753 р. (дата визначена за дендрохронологією містків, отриманою М. Черних і Є. Рябініним у 1970–1980 рр.). Гавань була в гирлі р. Ладожки. Сама скандинавська назва Альдейг'юборг походить від фінського топоніма Алодейокі (*Alode-joki*) – “нижча ріка”, так місцеві фіни назвали річку Ладожку. Слов'янська назва Ладоги походить уже від скандинавської³.

Скандинави у Ладозі будували так звані великі доми, які склалися з сіней і головної будови з вогнищем посередині, цей тип будов зберігся тут до кінця X ст.⁴ Поряд з ними були квадратні (4?4 м) дерев'яні фінські будинки з печами в кутку⁵. Сліди активної ремісничої діяльності з явно скандинавськими технологіями⁶ також підтверджують домінанту прийшлих скандинавів. Одна з таких відомих знахідок – кузня з ковальською майстернею 750–760-х років, де виготовляли ножі, цвяхи, наконечники стріл,

² Мельникова О. Скандинавы в Южной Руси // Другий Міжнар. конгрес україністів. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доп. і повідомл. Історія. – Ч. 1. – Львів, 1994. – С. 4.

³ Джаксон Т. Н. Альдейгюборг: археология и топонимика // Памятники средневековой культуры. Открытия и версии: Сб. статей к 75-летию В. Д. Белецкого. – СПб., 1994. – С. 77–79; Roždestvenskaja T. Place-names of Scandinavian origin in Russia: A review of the literature // The Rural Viking in Russia and Sweden. Conference 19–20 October 1996 in The Manor of Karlslund, Orebro, Sweden / Ed. P. Hansson. – Orebro, 1997. – P. 92; Мачинский Д. А. Ладога и эпоха викингов. Староладожский историко-архитектурный и археологический музей-заповедник. – СПб., 1998. – С. 133.

⁴ Кузмин С. Л., Петров Н. И. “Большие дома” северо-западной Руси VIII–XI вв. // Новгород и Новгородская земля. – Новгород, 1990. – Вып. 4. – С. 62.

⁵ Uino P. On the history of Staraja Ladoga // Acta Archaeologica. – 1989. – Vol. 59. – P. 213.

⁶ Хомутова Л. С. Кузнечная техника на земле древней веси в X в. // СА. – 1984. – № 1. – С. 199–209; Roesdahl E. Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800–1200. – Kobenhavn, 1992. – S. 298.

дріт. У майстерні знайдено різноманітні ковальські та столярні інструменти. Знищено майстерню у 770-х роках, а пізніше на її місці збудовано новий дерев'яний будинок (проіснував до близько 840 р.), в якому знайдено куфічні монети з 783 та 786 рр.⁷

Уже у VIII ст. Ладога була важливим центром міжнародної торгівлі. В Ладозі та її околицях знайдено шість скарбів куфічних арабських срібних монет, у тім числі найстарший скарб у Східній Європі (786 р.)⁸. У 2002 р. під час розкопок частини купецького заїжджого будинку в шарах другої половини X ст., поряд з 2500 зеленими бусинками (явно якоюсь торговою партією), знайдено вставку персня-печатки з гірського кришталю, де був арабський напис “Допомога моя лише у Аллаха, на нього я покладаюся і до нього звертаюся”, що дає підстави припускати присутність у місті мусульманських купців⁹. Наприкінці VIII–на початку IX ст. Ладога була важливим транзитним пунктом на Волзько-Балтійському шляху, через який проходили основні потоки арабського срібла на Готланд і Бірку¹⁰, звідки їх поширювали по балтійському узбережжі (17 знахідок скарбів до 833 р.)¹¹.

Перша слов'янська знахідка (кривицьке срібне скроневе кільце) стосується 760-х років, проте воно лежало поряд з голівкою Одина та двома десятками ковальсько-ювелірних і столярних інструментів явно скандинавського походження.

І все ж слов'яни проникли сюди трошки раніше. Найближче слов'янське поселення було на горбі протилежного берега Волхова на Любші (за 2 км нижче по течії Волхова). Воно засноване наприкінці VII–на початку VIII ст.¹² Слов'янські селища навколо Ладоги датують VIII ст. На початках зустріч скандинавських та слов'янських колоністів вилилася у сутичку. Любшанське городище було знищене в першій половині VIII ст. і відродилося вже із земляно-кам'яними укріпленнями, що унікально для Східної та Північної Європи¹³. Судячи з жіночих підвісок, населення

⁷ Рябинин Е. А. Новые открытия в Старой Ладоге (итоги раскопок на Земляном городище 1973–1975 гг.) // Средневековая Ладога / Ред. В. В. Седов. – Л., 1985. – С. 55–58.

⁸ Kirpichnikov A. N. Staraja Ladoga / Alt-Ladoga und seine uberregionalen Beziehungen im 8.–10. Tagen zur Verbreitung und Verwendung von Dirhems in eurasischen Handel // Bericht der Romisch-Germanischen Kommission. – 1989. – Bd. 69. – S. 322, 324.

⁹ Кирпичников А. Н. Новые историко-археологические исследования Старой Ладоги // Ладога и истоки российской государственности и культуры. – СПб., 2003. – С. 21.

¹⁰ Херрман Й. Славяне и норманны в ранней истории Балтийского региона // Славяне и скандинавы. – М., 1986. – С. 99.

¹¹ Кропоткин В. В. О топографии кладов куфических монет в IX в. в Восточной Европе // Древняя Русь и славяне. – М., 1978. – С. 113.

¹² Рябинин Е. А. Предисловие к альбому археологических находок в Старой Ладоге и на Любше // У истоков Северной Руси. Новые открытия. – СПб., 2003. – С. 17.

¹³ Там же.

городища було змішаним слов'яно-фінським¹⁴. Десь на початку 760-х років горіла і Ладога. Якщо перше Любшанське поселення могло бути знищеним під час зіткнень слов'янських колоністів з фінами, та слов'ян з вікінгами, то перше Ладозьке поселення було зруйноване внаслідок протистояння вікінгів зі слов'янами. Далі обидві сторони продовжували співіснувати. З 780-х років сліди слов'ян фіксують і в Земляному та Мисовому городищах, проте сумарно в Ладозі фінські та слов'янські матеріали до кінця VIII ст. не перевищують 10 % (такі знахідки, як поодинокі скроневе кільце чи кресало в масиві суто скандинавських матеріалів¹⁵ не дають підстав для більших висновків). У період близько 780–930 рр. тут була також ліпна кераміка, аналогічна кераміці з Любшанського городища¹⁶.

Лише з IX ст. слов'янська присутність стрімко зросла¹⁷. Водночас на Земляному городищі кількість будівель зменшилася, як і кількість скандинавських прикрас¹⁸. Однак скандинавський елемент домінував і в цьому періоді. В урочищі Плакун, за даними, уточненими з урахуванням дендрохронології, виконаної М. Черних, протягом 850–925 рр. функціонувало окреме скандинавське кладовище, де були і жіночі поховання. Поховання скандинавських жінок виділяють за парними лускоподібними фібулами, які скріпляли бретельки спідниці. Судячи з матеріалів поховань, вони належали рядовим поселенцям. Не лише Ладога, а й її околиці заповнені скандинавськими пам'ятками IX–X ст. (як добре видно на схемі А. Сталсберга¹⁹). У Земляному городищі далі активно функціонувало ремісничє виробництво, зокрема виготовлення за арабською технологією низькотемпературного скла-бусів, яке вимінювали у фінських мисливців на хутра, котрі продавали арабам за дирхеми. Цікава поява зі зламу VIII–IX ст. у кераміці Ладоги фризських глеків та кістяних фризських гребенів²⁰. Перевага слов'янського населення в самій Ладозі зафіксована тільки з X ст.²¹

¹⁴ *Рябинин Е. А.* Предисловие к альбому археологических находок в Старой Ладоге и на Любше. – С. 18.

¹⁵ Там же. – С. 10, 12.

¹⁶ *Дубашинский А. В.* Любшанское городище в Нижнем Поволховье // Ладога и ее соседи в эпоху средневековья. – СПб., 2002. – С. 96–103.

¹⁷ *Михайлов К. А.* Скандинавский могильник в урочище Плакун (заметки о хронологии и топографии) // Ладога и ее соседи в эпоху средневековья. – С. 66; *Рябинин Е. А.* Предисловие к альбому археологических находок в Старой Ладоге и на Любше. – С. 10.

¹⁸ *Михайлов К. А.* Скандинавский могильник в урочище Плакун. – С. 66.

¹⁹ *Stalsberg A.* The Scandinavian Viking Age finds in Rus' // Bericht der Romisch-Germanischen Kommission. – 1988. – Vol. 69. – S. 448–471.

²⁰ *Davidan O. I.* Om hantverkets utveckling i Staraja Ladoga // Fornvannen. – 1982. – Bd. 77. – S. 171.

²¹ *Петренко В. П.* Финно-угорские элементы в культуре средневековой Ладоги // Новое в археологии СССР и Финляндии. Докл. III советско-финского симпозиума по вопросам археологии 11–15 мая 1981 г. / Ред. Б. Рыбаков. – Л., 1984. – С. 87.

Археологи виявили на стику горизонтів E2–E1 тотальну пожежу Ладоги близько 860 р., що, на думку багатьох дослідників, підвищує довір'я не тільки до самих подій, висвітлених у найдавніших літописах, а й до традиційних дат²². Можна стверджувати, що Ладога з середини VIII ст. до початку X ст. була значним поліетнічним центром з домінантою скандинавських елементів.

Усьому цьому сучасні антинорманісти протиставляють хіба старі версії Ю. Венеліна (Гуци), С. Гедеонова, В. Вілінбахова та А. Кузьміна²³.

Низка скандинавських саг з циклу “саг про давні часи” (“Пергамент з плоского острова”, “Сага про Хальвдана сина Естейна”, “Сага про Стурлауга Працьовитого”, “Сага про Хрольва Пішохода”, “Сага про Тідрека Бернського”), “Пісня про Хюндла” з “Старшої Едди” і “Молодша Едда” Сноррі Стурлусона²⁴ розповідає про ранню історію Ладоги, розглядаючи її як центр одного зі скандинавських королівств (у цей період таких “королівств” у скандинавських землях та на територіях, контрольованих вікінгами, було більше сотні) і, напевно, відображає реальну версію вдалого нападу на Ладогу (на підставі з інформації Життя св. Анстарія, написаного Рімбертом,

²² Кирпичников А. Н., Лебедев Г. С., Булкин В. А. и др. Русско-скандинавские связи эпохи образования Киевского государства на современном этапе археологического изучения // КСИА АН СССР. – 1980. – Вып. 160. – С. 27; Кузьмин С. Л. Пожары и катастрофы в Ладоге: 1250 лет непрерывной жизни? // Ладога. Первая столица Руси. 1250 лет непрерывной жизни. Седьмые чтения памяти Анны Мачинской, 21–23 декабря 2002 г. / Науч. ред. Д. Мачинский. – СПб., 2003. – С. 45–57.

²³ Венелин Ю. Скандинавомания и ее поклонники, или столетие изыскания о варягах. – М., 1842; Гедеонов С. А. Отрывки из исследований о варяжском вопросе. – СПб., 1862; Его же. Варяги и Русь. – СПб., 1876. – Ч. 1–2; Вилинбахов В. Б. Балтийские славяне и Русь // Slavia occidentalia.– Poznań, 1962. – Т. 22; Его же. Несколько замечаний о теории А. Стендер-Петерсона // Скандинавский сборник. – Таллин, 1968. – Вып. 6; Его же. Об одном аспекте историографии варяжской проблемы // Скандинавский сборник. – Таллин, 1969. – Вып. 7; Его же. По поводу некоторых замечаний П. Н. Третьякова // СА. – 1970. – № 1; Кузьмин А. Г. “Варяги” и “русь” на Балтийском море // Вопросы истории. – 1970. – № 10; Его же. Об этнической природе варягов // Вопросы истории. – 1974. – № 3; Фомин В. В. Русские летописи и варяжская легенда. – Липецк, 1999; Его же. Варяги и варяжская Русь. – М., 2005; Его же. Варяги и варяжский вопрос в судьбе России // www.portal-slovo.ru; Меркулов В. И. Немецкие генеалогии как источник по варяго-русской проблеме // Сб. Русс. ист. об-ва. – М., 2003. – Т. 8 (156). Антинорманизм. – С. 135–145; Его же. Гюстеровская ода и мекленбургская генеалогическая традиция // Хронос www.hrono.info.

²⁴ Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия в IX–XIV вв. – М., 1978. – С. 69, 85–88.

А. Кірпічніков пов'язує цю подію з походом шведського конунга Анунда з Данії на Бірку у 852 р.²⁵):

– “Пергамент з плоского острова” [*Flateyjarbok*] розповідає, що “Хальвдан Старий... взяв собі в дружину Альфію, дочку Едмунда конунга з Хольмгарда [Новгорода. – авт.]”²⁶;

– “Сага про Хальвдана, сина Ейстейна” [*Halfdanar saga Eysteinnssonar*] розповідає, що в Альдейг'юборзі [Ладозі. – авт.] правив старий конунг Хергейр, який мав дружину Ісгерд та дочку красуню Інгігерд (“вона була прекрасніша за всіх дівчат”). Ейстейн підійшов до Альдейг'юборга зі своїм військом (“у Хергейра війська було мало”), завоював це місто, після нього конунгом став Хальвдан, який пізніше завоював Б'ярмаланд [Корелу. – авт.] і повернувся з перемогою в Альдейг'юборг²⁷;

– “Сага про Стурлауга Працьовитого” [*Sturlaugs saga*] розповідає, що в Альдейг'юборзі правив старий конунг Інгвар, який мав дочку Інгігерд (“вона була прекрасніша від усіх жінок і дуже мудра”), яка відмовила Фрамару, шведському вікінгу, який прибув в Альдейг'юборг [Ладогу. – авт.] з 60 дракарами. Тоді Фрамар повернувся в Швецію, отримав допомогу від Стурлауга, який зайняв місто, зробив Фрамара в ньому конунгом і видав за нього Інгігерд. І правив спочатку Фрамар “радячись з кращими людьми в тій країні”²⁸;

– “Сага про Хрольва Пішохода” [*Gaungu-Hrolfs saga*] про те ж: “Хреггвід називався конунг, він правив у Хольмгардарікі [Новгороді на Русі. – авт.]... дочка, яку звали Інгігерд; вона була прераснішою і лагіднішою від усіх жінок в усій Гардарікі [Русі. – авт.]”²⁹;

– “Сага про Тідрека Бернського” [*Fi?reks saga af Bern*] – тут в Хольмгарді правив конунг Хертніт³⁰;

– “Пісня про Хюндле” з Старшої Едди і, нарешті, Молодша Едда Сноррі Стурлусона: “Конунга звали Хальвдан Старий, він був славніший з усіх конунгів... Він був великий воїн і далеко ходив на Схід, там він вбив на

²⁵ Кирпичников А. Н. Ладога и Ладожская земля VIII–XIII вв. // Историко-археологическое изучение Древней Руси: Итоги и основные проблемы. – Л., 1988. – С. 47–48.

²⁶ Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия в IX–XIV вв. – С. 69

²⁷ Там же. – С. 85. Повний текст саги (найдавніший пергаментний рукопис з 1450–1475 pp.): Halfdanar saga Eysteinnssonar // Fornaldarsogur Nor?urlanda / Utg. av Gu?ni Jonsson, Bjarni Vilhjalmsson. – Bd. 3. – Reykjavik, 1944. – Bl. 283–319; Halfdan Eysteinnsson // Seven Viking Romances / Trans. with an Introd. By Hermann Palsson and Paul Edwards. – London-New York, 1985. – P. 171–198; Глазырина Г. В. Alaborg “Саги о Хальвдане, сыне Эйстейна”. К истории Русского Севера // Древнейшие государства на территории СССР. 1978 г. – М., 1978. – С. 203–204.

²⁸ Там же. – С. 85.

²⁹ Там же. – С. 86.

³⁰ Там же. – С. 87.

поєдинку того конунга, якого звали Сигтрюг, він одружився з тою жінкою, котру звали Альвіг Мудра, доньці конунга з Хольмгарда [Новгороду. – авт.], в них було 18 синів...”³¹.

Схожу інформацію до матеріалів саг подає так званий Іоакимовий літопис у переповіді В. Татищева. Вірогідність існування літопису, який був складений першим новгородським єпископом Іоакимом і спирався на місцеву традицію, є великою. Ще Б. Клейбер зазначив, що одне з джерел, яке стосувалося кола “саг про давні часи”, могло стати основою Іоакимового літопису. Цю версію розвинув Г. Лебедев, звернувши увагу, що р. Кумень, на якій був розбитий князь Буригой (за сагами конунг Хергейр, Хреггвід чи Хертніт), – це р. Куммене у Фінляндії, а ім’я “Адвінда” є у новгородському ономастиконі – одного з посадників звали “Отвіне”³².

Зрозуміло, що ця низка саг відображає реалії існування невеликого князівства (“королівства”) з центром у Ладозі, в якому у другій половині VIII–на початку IX ст. домінували вікінги, вождь яких мав титул конунга. Розповіді про ці події переказували різні скальди, зробивши головними героями своїх замовників, ці перекази також відображають різночасові епізоди боротьби за Ладогу різних груп вікінгів³³. Поряд з Ладогою та її околицями формувалася Славія – міжплеменний союз словен, частини кривичів та чуді (угро-фінських племен), пов’язаних із міжнародним транзитним шляхом із Каспійського моря через Волгу та її басейн до Балтійського моря, який у районі оз. Ільмень та р. Волхов виходив до землі словен³⁴. Усе це сприяло розквіту Ладоги, яка з центру міжплеменного обміну виростала у місто – поліетнічний торговельний центр, і підвищувало зацікавлення в цьому пункті різних груп вікінгів.

Хальвдан Старий відомий не тільки з давніх саг. Це представник династії ютландських конунгів, споріднених з данськими Скольдунгами та норвезькими Інглінгами. Рання генеалогія цих династій страшенно заплутана. Вважають, що Хальвдан Старий був молодшим братом данського конунга Горма і сином Гаральда Хільдітена (Бойовий зуб, Зуб битви)³⁵, що є дискусійним. У 782 р., втративши свої володіння, він відправив посольство до короля франків Карла Великого, сподіваючись отримати від нього володіння у Фрисландії³⁶.

Хто справді був батьком Хальвдана Старого? Саги називають його сином Ейстейна з норвезької династії Інглінгів, який мав володіння в

³¹ Киртичников А. Н. Ладога и Ладожская земля VIII–XIII вв. – С. 88.

³² Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей IX – начала XI в. – М., 2001. – С. 62.

³³ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 199.

³⁴ Носов Е. Н. Новгородское (Рюриково) городище. – Л., 1990. – С. 189.

³⁵ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей IX – начала XI в. – С. 78.

³⁶ Ловмянский Х. Рорик Фрисландский и Рюрик “Новгородский” // Скандинавский сборник. – Таллин, 1963. – Вып. 7. – С. 224–226, 228–229.

Північній і Південній Норвегії. Втративши дружину, Ейстейн зайнявся піратством на Балтиці, грабуючи також землі Бярмії. Його братові Ейріку Мандрівникові саги приписують віднайдення шляху до Константинополя – землі Одаінсак (“Луки безсмертя”). Ім’я Ейстейн характерне для VIII ст. За сагою Хальвдана, сина Ейстейна [*Halfdanar saga Eysteinsonar*], конунг Естейн з сином Хальвданом на 30 дракарах вирушив в Аустрвез [*Austrvegr* – східний шлях, землі за Балтійським морем]. Саме під час цього походу було здобуто Альдейг’юборг [Ладогу. – *авт.*]. За цією ж сагою Ісгерд, дружина ладозького конунга Хергейра, була дочкою Хльодвера, конунга з Гаутланда (Готаланда) у Швеції. Саме шведські вікінги, на думку дослідників, були засновниками ранньої Ладоги, яка мала найбільш інтенсивні контакти зі шведськими землями³⁷. Десь в останній чверті VIII ст. норвезький конунг і пірат Ейстейн здобув Ладогу і утвердився тут, скріпивши своє положення шлюбом з удовою попереднього конунга Хергейра. Після його загибелі ладозьким конунгом став його син Хальвдан Старий, який втягнувся у грабіжницькі походи в Бярмію та інші території на узбережжі Балтики. Схоже, що протистояння шведських та норвезьких вікінгів у боротьбі за Ладогу стало постійним. У 782 р. Хальвдан Старий виступив претендентом на володіння у Фрисландії, а незабаром утвердився в західній частині Ютландії і навіть претендував на данський престол по смерті конунга Готфреда у 810–812 рр., що дало підстави зачислити його до династії Скольдунгів, з якими, напевно, він був теж споріднений. Наявність у Ладозі значних фризських матеріалів дає змогу припускати, що Хальвдан чи котрийсь з його синів продовжували періодично утримувати Ладогу, яку шведські вожді також намагалися повернути.

Такий вдалий напад на Ладогу близько 852 р. або раніше, у якому взяли участь шведський вікінг Фрамар, Стурлауг та син Стурлауга Хрольв, відобразили інші саги. Фрамар став ладозьким конунгом і спочатку правив “радячись з краццями людьми в тій країні”. До того часу в Ладозі та окрузі вже сформувалася слов’янська громада, лідером якої був Гостомисл. Унаслідок повстання слов’ян та фінів у 860 р. Фрамар втратив Ладогу (що зафіксовано не лише Найдавнішим літописом, а й відстежено археологами на надійно датованих матеріалах тотальної пожежі Ладоги). І місцеві вожді

³⁷ Потин В. М. Русско-скандинавские связи по нумизматическим данным (IX–XII вв.) // Исторические связи Скандинавии и России. IX–XX вв. – Л., 1970. – С. 67; Давидан О. И. К вопросу о контактах древней Ладоги со Скандинавией (по материалам нижнего слоя Староладожского городища) // Скандинавский сборник. – Таллин, 1971. – Вып. 16. – С. 112; Лебедев Г. С. Археологические памятники Ленинградской области. – Л., 1977. – С. 164–193; Даркевич В. П. Международные связи // Древняя Русь. Город, замок, село. – М., 1985. – С. 389; Седых В. Н. Северная Русь в эпоху Рюрика по данным археологии и нумизматики // Ладога и истоки русской государственности и культуры. – С. 84–96.

після цього цілком логічно звернулися до Рюрика, сина Хальвдана, щоб за допомогою данських (ютландських) вікінгів відбиватися від шведських³⁸.

Першим ще 1816 р. звернув увагу на біографію ютландського вікінга Рорика, який помер близько 879 р. (не пізніше 882 р.) і чия діяльність добре простежена у писемних пам'ятках, бельгійський дослідник Г.-Ф. Хольман³⁹. Розгорнули цю гіпотезу Ф. Крузе⁴⁰ та М. Беляєв⁴¹.

Стосовно родоводу Рорика (Рюрика), то джерела (аннали Ейнхарда (741–829)⁴², Фульденські аннали (680–901)⁴³, Бертинські аннали (741–882) в частинах труаського єпископа Пруденція (835–861) і реймського архієпископа Гінкмара (861–882)⁴⁴, Ксантенські аннали (640–874)⁴⁵, Норманська хроніка (820–911)⁴⁶, Житіє св. Анскарія, архієпископа бременського і гамбурзького, першого місіонера в Швеції, написане його учнем і наступником Рімбертом (831–865)⁴⁷, “Історія гамбурзьких єпископів” Адама Бременського (близько 1073–1075)⁴⁸ та ін.), незважаючи на певні суперечності, достатньо надійно пов'язують його з Хальвданом Старим. Переконливо можна говорити про чотирьох синів Хальвдана: Ануло, Гаральда Клака, Регінфріда та Хеммінга. Ксантенські і Фульденські аннали під 850 р. називають Роріка молодшим братом Гаральда, інші джерела – племінником. Ануло та Регінфрід загинули на початку 810-х років під час боротьби батька за данський престол. Хеммінг загинув 837 р.⁴⁹ К. Кош

³⁸ *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. – С. 199–200.

³⁹ *Hollmann H. Fr.* Rustringen, die ursprüngliche Heimat des ersten russischen Grosfürsten Ruriks und seiner Bruder. Ein historischer Versuch. – Bremen, 1816; *Голлманн Г.-Фр.* Рустрингия, первоначальное отечество первого великого князя Рюрика и братьев его. – М., 1819.

⁴⁰ *Крузе Ф.* О происхождении Рюрика // Журн. Мин-ва нар. просвещения. – 1836. – № 1. Январь. – С. 43–73; – № 6. Июнь. – С. 513–517.

⁴¹ *Беляєв Н. Т.* Рорик Ютландский и Рюрик начальной летописи // *Seminarium Kondakovianum.* – Прага, 1929. – Т. 3. – С. 215–270.

⁴² *Einhardi Annales / Ed. G. H. Pertz // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores* (далі – MGH SS). – Hannoverae, 1826. – Т. 1. – P. 135–218.

⁴³ *Annales Fuldenses / Ed. G. H. Pertz // Ibid.* – P. 337–415.

⁴⁴ *Annales Bertiniani / Ed. G. H. Pertz // Ibid.* – P. 419–515.

⁴⁵ *Annales Xantensium / Ed. G. H. Pertz // Ibid.* – Hannoverae, 1829. – Т. 2. – P. 217– 235; *Аннали Ксантена // Историки эпохи Каролингов / Отв. ред. А. И. Сидоров.* – М., 1999. – С. 143–158.

⁴⁶ *Chronicon de Normannorum gestis in Francia / Ed. G. H. Pertz // MGH SS.* – Т. 1. – P. 532–536.

⁴⁷ *Vita Sancti Anskarii a Rimberto / Ed. G. H. Pertz // MGH SS.* – Т. 2. – P. 683–725.

⁴⁸ *Magistri Adami Bremensis Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum / Ed. B. Schmeidler // Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.* – Hannoverae, 1917; *Adam of Bremen. History of the archbishops of Hamburg.* – Bremen – New York, 1959.

⁴⁹ *Пчелов Е. В.* Генеалогия древнерусских князей IX – начала XI в. – С. 71–72.

уважав Роріка сином Ануло⁵⁰, О. Мельникова – сином Хеммінга⁵¹. А. Куник, І. Стреенструп, Е. Дюмлер, Г. Ловмяньский уважали Роріка сином одного з братів, внуком Хальвдана Старого. Ми більше схилиємося до давньої версії Ф. Крузе, В. Фогеля та М. Беляєва, які вважали Роріка молодшим сином Хальвдана Старого⁵².

У такому разі Рорик (Рюрик) мав би народитися не пізніше 812 р. Ф. Крузе вважав, що він народився близько 817 р.⁵³, однак немає жодної впевненості, що Хальвдан Старий на цей період ще був живим. У такому разі Рорик міг бути лише сином Хеммінга. Зрештою, ця версія Ф. Крузе – лише гіпотеза без поважного обґрунтування.

Гаральд Клак і Хеммінг після смерті батька та загибелі братів Ануло та Регінфріда намагалися утримати володіння у Фрисландії та Ютландії. Після невдалих спроб у 819–823 рр. Гаральд Клак з дружиною, сином Готфрідом, племінником (чи молодшим братом?) та наблизеними прибув у 826 р. в столицю імперії франків Інгельгейм, де прийняв християнство у присутності імператора Людовика Благочестивого. Імператор підтвердив йому володіння графством Рустінген у Фрисландії. Дуже вірогідно, що цим племінником або молодшим братом, який у 826 р. хрестився разом з Гаральдом Клаком, був Рорик (Рюрик)⁵⁴. Християнином був також і Хеммінг, який загинув 837 р. Гаральд Клак помер на початку 840-х років⁵⁵.

Після цього Рорик втратив володіння у Фрисландії, посварився з імператором Лотарем і став піратом, нападаючи на фризські береги. Цікаво, що після невдалого нападу у 845 р., він наказав відпустити всіх полонених християн і змусив усю свою дружину поститися протягом 40 днів. Цей факт побіжно підтверджує, що він був християнином або, принаймні, симпатизував християнам⁵⁶. У 850 р. він силою захопив значний порт у Фрисландії Дорестагт, після чого імператор Лотар повернув йому володіння у Фризії⁵⁷. З того часу соратником Роріка став син Гаральда Клака – Готфрід. Це також побіжно свідчить на користь версії, що Рорик був братом Гаральда Клака, а якщо племінником – то сином Ануло, старшим від Готфріда.

Імператор Лотар, скориставшись новою усобицею за данський престол по смерті конунга Хоріка I (854 р.), відібрав фрисландські володіння Роріка і Готфріда (855 р.). Новий конунг Данії Хорік II (854–867/873) у 857 р. надав Рорикові частину своїх земель між Північним морем і р. Ейдер. Далі

⁵⁰ Koch C. Tables genealogiques des maisons souveraines du nord et de l'est de l'Europe. – Paris, 1818. – Tabl. 17.

⁵¹ История Дании. – М., 1996. – Т. 1. – С. 42.

⁵² Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей IX – начала XI в. – С. 71.

⁵³ Крузе Ф. О происхождении Рюрика. – С. 71.

⁵⁴ Беляев Н. Т. Рорик Ютландский и Рюрик начальной летописи. – С. 227–228.

⁵⁵ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей IX – начала XI в. – С. 72.

⁵⁶ Там же. – С. 73.

⁵⁷ Беляев Н. Т. Рорик Ютландский и Рюрик начальной летописи. – С. 230–231.

інформація про Рорика зникла з джерел і лише у 863 р. та 867 р. його флотилія вчинила два потужні напади на прирейнські володіння імператора Лотаря. Причому джерела називають Рорика християнином. Після смерті Лотаря Рорик звернувся до Карла Лисого, з яким зустрівся двічі – у 870 та 872 рр., причому на другій зустрічі він був з молодшим сином Гаральда Клака – Родульфом. У 873 р. Рорику були повернуті володіння у Фрисландії, після чого він присягнув Карлу Лисому. Проте у 873 р. Рорик присягнув братові Карла – Людовікові Німецькому. І після цього джерела про нього не згадують. У 882 р. володіння Рорика у Фрисландії від імператора Карла III Товстого отримав Готфрід, старший син Гаральда Клака⁵⁸. Майже очевидно, що до 882 р. Рорик уже помер. Г. Ловмянський уважав, що він помер 876 р., але також не аргументував цю гіпотезу⁵⁹.

Версію Г.-Ф. Хольмана, Ф. Крузе та М. Беляєва щодо тотожності Рорика Ютландського з Рюриком Ладозьким підтримали Г. Вернадський⁶⁰, О. Прицак⁶¹, Л. Гумильов⁶², Г. Лебедев⁶³, Б. Рібаков⁶⁴, С. Азбелєв⁶⁵, А. Молчанов⁶⁶, М. Свердлов⁶⁷, А. Кірпічніков⁶⁸, Є. Пчелов⁶⁹, Л. Войтович⁷⁰. Серед супротивників цієї версії найбільш авторитетні О. Ридзевська⁷¹ (проте

⁵⁸ Пчелов Е. Генеалогия древнерусских князей IX – начала XI в. – С. 73–74.

⁵⁹ Ловмянський Х. Рорик Фрисландський и Рюрик “Новгородский”. – С. 237.

⁶⁰ Vernadsky G. The Origins of Russia. – Oxford, 1959. – P. 207–208; Вернадский Г. В. Древняя Русь. – Тверь, 1999. – С. 341–344.

⁶¹ Pritsak O. The Origin of Rus'. – Cambridge (Mass.), 1981. – Vol. 1. – P. 155.

⁶² Гумилев Л. Древняя Русь и Великая Степь. – М., 1989. – С. 160.

⁶³ Лебедев Г. С. Эпоха викингов в Северной Европе. – Л., 1985. – С. 214.

⁶⁴ Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. – М., 1993. – С. 299.

⁶⁵ Азбелев С. Н. Обзор источников о происхождении Рюрика и версия о его славянских предках // Изв. Русс. генеалог. об-ва. – СПб., 1994. – Вып. 1. – С. 45–46; Его же. О происхождении династии Рюриковичей // Россия и зарубежье: генеалогические связи. Первый Междунар. генеалог. коллоквиум. – М., 1999. – С. 7.

⁶⁶ Молчанов А. А. Древнескандинавский антропонимический элемент в династической традиции рода Рюриковичей: О роли отдельных компонентов в полиэтнической основе формирования Древнерусского государства // Образование Древнерусского государства: спорные проблемы. – М., 1992. – С. 44–47.

⁶⁷ Свердлов М. Б. Rorik (Hrorikr) i Gordum // Восточная Европа в древности и средневековье. – М., 1994. – С. 36–37.

⁶⁸ Кирпичников А. Н. Сказание о призвании варягов: Легенды и действительность // Викинги и славяне. – СПб., 1998. – С. 40–50.

⁶⁹ Пчелов Е. Генеалогия древнерусских князей IX – начала XI в. – С. 74–76.

⁷⁰ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – С. 196–203; Його ж. Рюрик: легенди і дійсність. Стан дискусії на початку XXI ст. // Наук. зошити іст. ф-ту ЛНУ ім. Івана Франка: Зб. наук. праць. – Львів, 2005. – Вип. 7. – С. 25–35; Його ж. Рюрик: легенди і действительность // Исследования по Русской истории и культуре: Сб. статей к 70-летию профессора Игоря Яковлевича Фроянова / Отв. ред. Ю. Алексеев, А. Дегтярев, В. Пузанов. – М., 2006. – С. 111–121.

⁷¹ Ридзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия в IX–XIV вв. – С. 132.

не розгорнула свого заперечення в систему доведень), Г. Ловмяньський⁷² (за його версією, існувало два різні Рюрики одночасно) та І. Шаскольський⁷³ (повторив аргументи щодо відсутності інформації у західних джерелах про володіння Рюрика на Русі і хронологічні невідповідності). Всі три вчені працювали за умов відповідного ідеологічного тиску. Основні аргументи противників версії тотожності обох Рюриків, які зводяться до хронологічних невідповідностей (а чи такі ці невідповідності присутні справді?) та мовчання латинських джерел про Ладогу, на наш погляд, достатньо коректно усунені М. Беляєвим, Г. Лебедєвим та Є. Пчоловим у цитованих працях. Рюрик (до 812–879) цілком був здатний близько 862–879 рр. контролювати Ладогу, утримуючи землі між Північним морем і р. Ейдер, та повернути собі Дорестад з фризькими територіями. Така діяльність цілком у дусі конунгавікінга. Передача володінь у Фрисландії його племіннику (чи двоюрідному братові?) Готфрїду, як слушно зазначив Є. Пчолов, могла бути пов'язана з переміщенням спадкоємця Рюрика – Ігоря разом зі своїм опікуном-регентом Олегом на Придніпров'я до Києва⁷⁴.

Недавні знахідки в Ладозі експедиції А. Кірпічнікова⁷⁵, особливо знахідка 20 червня 2008 р. поблизу будівлі 930 р. ливарної формочки з соколом із піднятими крилами (фото 9, 1), які дають підстави досить переконливо пов'язати сокола з тризубом, підтверджуючи скандинавське походження династії Рюриковичів (як доводив у своїй блискучій розвідці петербурзький дослідник А. Чернов⁷⁶, це зображення має масу аналогій у скандинавських матеріалах, в тому числі ладозьких, гніздовських і навіть монеті данського конунга з області Данло – Олафа Гудредсона (Айлав Гутфрїтсон) (939–941), знайденій у графстві Кент (фото 9, 3)), несподівано підсилили аргументацію ще однієї версії, за якою Ладога була центром Руського каганату, звідки відправлене посольство кагана Русі, згадане у Бертинських аналах під 839 р. та великий ледунг (морське ополчення), який загрожував Константинополю у 860 р. Таку позицію підтримали Д. Шепард⁷⁷, Д. Мачинський⁷⁸, О. Галкіна⁷⁹, В. Дучко⁸⁰ та ін.

⁷² Ловмяньський Х. Рорик Фрисландский и Рюрик “Новгородский”. – С. 224–230.

⁷³ Шаскольский И. П. Норманнская теория в современной буржуазной историографии. – М.; Л., 1965. – С. 211.

⁷⁴ Пчелов Е. Генеалогия древнерусских князей IX – начала XI в. – С. 75.

⁷⁵ Кирпичников А. Н. Ладожская жемчужина в Балтийском море // Родина. – 2008. – № 9.

⁷⁶ Чернов А. Ю. В старой Ладогe найден герб Рюрика? // <http://chernov-trezin.narod.ru/GerbRurika.htm>

⁷⁷ Shepard J. The Rhos guests of Louis the Pious: whence and wherefore? // Early Medieval Europe. – 1995. – Vol. 4. – P. 41–60.

⁷⁸ Мачинский Д. А. Эпоха викингов в “Скандинавском Средиземноморье” и “русско-варяжский период” на “восточных путях” (Austrvegir) // Ладога и эпоха викингов.

Ще далі пішов К. Цукерман. За його висновками, традиційні хронологічні межі початкового періоду руської історії роздуті, проте водночас надзвичайно вузькі. До виникнення Русі Київської руська державність пережила два етапи формування. Перший етап – це 30–70-ті роки IX ст., другий припав на час від приходу в Русь Рюрика у 895 р. до початку X ст. На першому етапі державності це об'єднання мало назву “Руський каганат” і було в басейні Волхова. Столиця цього утворення – Ладога. На початку 70-х років IX ст. унаслідок невідомої міжплемінної війни каганат виявився зруйнованим. На зміну каганату прийшло нове об'єднання на чолі з Рюриком, центром якого, як можна вважати, був Новгород (Рюрикове городище). Назва держави в цьому разі не змінилася. На підставі цього історик пропонує початковий етап історії Русі докорінно переглянути⁸¹.

Йому дуже слушно заперечив П. Толочко, зазначивши, що більшість аргументів, наведених К. Цукерманом, запозичені у попередників, що називається, за методом віддання переваги. Їхній критичний аналіз свідчить, що, всупереч сподіванням автора концепції, історикам доведеться все ж утриматися від докорінного перегляду початкової історії Русі⁸².

Найуразливішою є спроба К. Цукермана віднести події, пов'язані з Рюриком, до 895 р. К. Цукерман стверджує, що слов'янські племена у IX ст. були залежними від хозарів і практично не брали участі у міжнародній торгівлі, доки наприкінці IX ст. не прийшов Рюрик. Це можна відразу заперечити, скориставшись зведеннями топографії знахідок скарбів найдавніших арабських куфічних монет (до 833 р., тобто скарбів першого періоду), зробленими В. Яніним⁸³ за матеріалами Р. Фасмера⁸⁴ з доповненнями В. Кропоткіна⁸⁵: 1. Ладога (786); 2. Нові Млини (при впадінні р. Сейму в р. Десну) (787/788); 3. Унгени (Молдова) (792/793); 4. Правобережне Цимлянське городище (Хозарія) (799/800); 5. Лелеки (на р. Вятка) (803/804); 6. Светлоград (кол. Петровське, Хозарія) (804/805); 7. Крив'янська станиця (нижче впадіння Північного Дінця в Дон) (805/806); 8. Баскач (на р. Оці вище впадіння р. Москви) (807/808); 9. Вилеги (на

Староладожский историко-архитектурный и археологический музей-заповедник / Отв. ред. Д. Мачинский. – СПб., 1998. – С. 130–139.

⁷⁹ Галкина Е. С. Тайны русского каганата. – М., 2002.

⁸⁰ Diczko W. Ruś wikingow. – Warszawa, 2007.

⁸¹ Цукерман К. Два этапа формирования Древнерусского государства // Археология. – 2003. – № 1.

⁸² Толочко П. П. Русь изначальная // Археология. – 2003. – № 1.

⁸³ Янин В. Л. Денежно-весовые системы русского средневековья. Домонгольский период. – Москва, 1956. – С. 87.

⁸⁴ Фасмер Р. Р. Об издании новой топографии находок куфических монет в Восточной Европе // Изв. АН. Отд. обществ. наук. – М., 1933. – № 6–7. – С. 478.

⁸⁵ Кропоткин В. В. О топографии кладов куфических монет в IX в. в Восточной Европе. – С. 111–118.

р. Волхов) (807/808); 10. Княщино (на р. Волхов при Ладозі) (808/809); 11. Завалишино (витоки Сейму) (809/810); 12. Тарту (809/810); 13. Хитрівка (Хозарія) (810/811); 14. Семенів городок (верхів'я Волги) (810/811); 15. Нижні Новосілки (на Ворсклі) (811/812); 16. Нижня Сироватка (на Ворсклі) (812/813); 17. Кремлівське (басейн Оки) (812/813); 18. Угодичі (верхів'я Волги вище впадіння Мологи) (812/813); 19. Могилев (814/815); 20. Сарське городище (Дебори, Хозарія, скарб 1930 р.) (814/815); 21. Мінськ (округа) (815/816); 22. Набатово (витоки Західної Двіни) (815/816); 23. Лопатково (верхів'я Оки поблизу витоків) (816/817); 24. Борки (середня течія Оки) (817/818); 25. Новотроїцьке городище (818/819); 26. Скопінськ (верхів'я басейну Дону при вододілі з басейном Оки) (818/819); 27. Яриловичі (басейн Сожі) (820/821); 28. Елмед (середня Волга при впадінні Оки) (820/821); 29. Сарське городище (Деболи) (820-ті роки); 30. Вітебський р-н (822/823); 31. Косоляки (Литвиновичі) (середня течія р. Сож) (823/824); 32. Антонієнберг (Прибалтика) (823/824); 33. Кисла (перша третина IX ст.); 34. Дем'янськ (витоки Волги) (824/825); 35. Углич (829/830); 36. Загороддя (витоки Мологи) (831/832).

До цього списку необхідно долучити перш за все Йосипівський скарб, знайдений 1986 р. у с. Йосипівка Буського р-ну на Львівщині біля Пліснеського городища. Скарб містив кілька тисяч дирхемів, які потрапили до Москви, Києва та Польщі, а у львівських колекціях залишилося 157 монет, з яких найстаріша датована 708/709 р., а наймолодша – 811/812 р.⁸⁶ Можна віднести до цієї групи і знахідки скарбів з дирхемами IX ст. у Дорогичині⁸⁷, Перемишлі⁸⁸, Тустані⁸⁹, Хусті⁹⁰ та Антополі на Волині (прип'ятський шлях)⁹¹.

⁸⁶ *Пелецишин М., Гудима Ю.* Земля літописних бужан // Літопис Червоної Калини. – 1992. – Ч. 10–12. – С. 50–52; *Шуст Р. М.* Грошове господарство земель Галицько-Волинської держави // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. – Львів, 1993. – С. 120–123; *Гудима Ю.* Чи існувала підкарпатська дорога транзитної торгівлі між Сходом і Заходом у IX–X ст.? // Брідщина. – 1993. – Ч. 2. – С. 12–13; *Його ж.* Село Йосипівка: штрихи до історії // Історичні пам'ятки Галичини. – Львів, 2003. – С. 183–192; *Його ж.* Скарб арабських дирхемів з села Йосипівки // Ольжині читання. – Львів, 2005. – С. 2–4; *Його ж.* Про нову групу монет з Йосипівського скарбу // ЛНУ імені Івана Франка: Вісник Ін-ту археології. – 2007. – Вип. 2. – С. 164–175; *Malarczyk D.* Skarb dirhamow z IX w. z miejscowości Josypiwka, Buski kraj – uwagi wstępne // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле і сучасність. – Львів, 2005. – С. 20–25.

⁸⁷ *Czapkiewicz M., Kmietowicz F.* Skarb monet arabskich z okolic Drohiczyzna nad Bugiem. – Krakow, 1960.

⁸⁸ *Kunysz A., Persowski F.* Przemysł w starożytności i średniowieczu (od czasow najdawniejszych do roku 1340). – Rzeszow, 1966.

⁸⁹ *Рожко М.* Тустань – давньоруська наскельна твердиня. – К., 1996. – С. 203.

⁹⁰ *Даркевич В. П.* Восточная торговля // Древняя Русь: город, замок, село. – М., 1985. – С. 401.

Зрозуміло, що потоки найдавнішого арабського срібла (за теорією ймовірності) йшли через хозарські центри у Приазов'ї та Нижньому Поволжі. Значнішим на той час був Волзький та Волго-Молозький шлях. Проте одночасно функціонували і Дніпровсько-Сожський та Деснянсько-Сеймський шляхи. Крім того, проникнення арабського срібла у Прибалтику не відбувалося винятково через Ладогу. Не можна виключати ані Дніпровсько-Двінського (Даугавського), ані Німанського шляхів. Уже тоді частина арабського срібла йшла через Булгар по Оці до Києва, а звідти – на Захід⁹². Загалом ця джерельна база, збудована на випадкових знахідках скарбів арабських дирхемів, занадто незначна для ширших узагальнень, враховуючи випадковість мало не всіх знахідок. Однозначно тільки те, що арабська торгівля була спрямована у різних напрямках, з яких на ранніх етапах волзький був, мабуть, найважливішим.

Уже на межі IX–X ст. межиріччя Прип'яті, Бугу та Вісли заповнили скарби дирхемів, що важко пояснити лише активністю князя Олега, який тільки-но здобув Київ⁹³. У цей період дирхеми надходили і в Західну Європу шляхом з Булгару на Київ–Краків–Прагу та з Гнездова на Гнезно–Бранденбург⁹⁴. Скарби дирхемів кінця IX–початку X ст. в Молдові (Редукемень в Румунській Молдові, Екімауци, Алчедар), схоже, мають уже верхньодністровське походження⁹⁵. І надходили вони в цей регіон, опанований прийшлими тиверцями⁹⁶, дністровським шляхом⁹⁷ не як платіжний засіб, а як сировина для виробництва срібних прикрас поряд з болотною рудою з верхньодністровських родовищ⁹⁸. Зрозуміло, що вивезенню срібла з цього регіону мав передувати час його накопичення.

Поряд з цим варто звернути увагу на появу вікінгів у Візантії з початку IX ст. Близько 825 р. митрополитом Нікеї став Інгер (*Ingvar* < *Ingvarr*), Інгером звали і батька Євдокії, дружини василевса Василя I (народився близько

⁹¹ *Юв А. В., Вяргей В. С.* Гандлева-еканамічные сувязи населеніцтва Заходняго Палесся IX–XI ст. ст. // Гістарычна-археологічны зборнік. – Мінск, 1993. – Вып. 1. – С. 125–130.

⁹² *Котляр М. Ф.* Грошовий обіг на території України доби феодалізму. – К., 1971. – С. 15–17.

⁹³ *Фомин А. В.* Топография восточноевропейских кладов с дирхемами конца IX – начала X в. // Восточная Европа в древности и средневековье. Спорные проблемы истории. Чтения памяти В. Т. Пашуто. – М., 1993. – С. 78.

⁹⁴ *Херрман Й.* Славяне и норманны в ранней истории Балтийского региона // Славяне и скандинавы. – М., 1986. – С. 42.

⁹⁵ *Рабинович Р. А.* Дирхеми на території Молдовы: культурно-исторический контекст // *Stratum plus*. – СПб.; Кишинев; Одесса, 1999. – № 6. Время денег. – С. 262–274.

⁹⁶ Там же. – С. 271–272.

⁹⁷ *Новикова Е. Ю.* О серьгах “экимауцкого типа” // Проблемы археологии Евразии (по материалам ГИМ) // Труды Гос. ист. музея. – М., 1990. – Вып. 74. – С. 107–117.

⁹⁸ *Рафалович И. А.* Славяне VI–IX веков в Молдавии. – Кишинев, 1972. – С. 178.

837 р.), початком IX ст. датують грецьке графіто “Захаріас” на арабській монеті з петергофського скарбу, який містить монети зі скандинавськими рунами. Безперечно, що найвідважніші “морські конунги” ще з кінця VIII–початку IX ст. проводили розвідки річкових шляхів, які вели в Чорне море через Волгу та Дніпро, поступово освоюючи їх. Вони чули про казкові багатства Півдня і тому намагалися якнайшвидше їх досягнути, не затримуючись у глухих лісових районах. Тому і сліди їхньої присутності такі незначні. Місцеві правителі, оцінивши їхню мілітарну силу, з задоволенням брали їх на службу, однак надовго вони тут не затримувалися, аж поки шлях з *варяг у греки* не став регулярно діючим⁹⁹. У Центрально-Східній Європі не було болотної руди, придатної для виробництва мечів*. Вікінги принесли з собою не лише мечі високої якості й інші досконалі види озброєння – шоломи обтічної форми; кольчуги, плетені з круглого дроту (у європейських краях носили кольчуги з прикріплених круглих пластин); лодії-дракари, які однаково добре плавали в бурхливих морях і спокійних річках і які можна було на катках перетягувати суходолом. Усі ці здобутки, як і технологія їх виготовлення, дали змогу вже невдовзі слов’янським дружинам не тільки

⁹⁹ *Мельникова О.* Скандинави в Южной Руси. – С. 5–6.

* Була проблема з такою рудою і в Скандинавії та на Рейні, звідки походять мечі, знайдені в Центрально-Східній Європі. Однак тут навчилися, як засвідчують сучасні експерименти, спеціальної технології, яка давала змогу змішувати метал гіршої якості з кращим для мінімізації недоліків гіршого. Ковальським способом готували штаб з кількох прутків, кожен з яких сам по собі був виготовлений з кількох загартованих менших прутків чи шматків дроту, поміщених між прутками чи дротом з незагартованої сталі. Гартування, внаслідок якого виходила основа клинка з м’якого металу (маловуглецевої сталі) і периферійна частина меча з більшим вмістом вуглецю, що підвищувало її твердість, відбувалося багаторазовим нагріванням у вогні на деревному вугіллі. Один кінець з прутків зварювали ковальським способом, а другий поміщали в тиски. Зварений кінець скріпляли щипцями, після чого метал нагрівали до жовтого кольору, і заготовку меча щільно скручували і проковували, що зварювало разом всі компоненти. Прутки на кожному боці слугували для заповнення спіральних порожнин, які утворювалися під час скручування. Два такі скручені прутки могли бути приварені до боків третього, щоб утворити центральну частину леза, тоді як ще один пруток загартованої сталі приварювали на всю довжину майбутнього меча на кожен бік і закручували навколо неї там, де мала бути ріжуча кромка. Після цього напильниками клинкові надавали потрібної форми, а потім, здебільшого, загартовували і відпускали. Гартування відбувалося шляхом швидкого охолодження в воді або олії, що робило метал твердим і крихким (ламким), а відпуск – нагріванням металу до вибраної температури, яку визначали за кольором металу, після чого йому давали змогу поступово охолотитися. Це зменшувало внутрішнє напруження і ламкість, спричинену гартуванням, і робило клинок гнучким. Леза після цього звично точили на спеціальних точильних каменях і полірували [*Норманн А. В. Б.* Средневековый воин. Вооружение времен Карла Великого и Крестовых походов. – М., 2008. – С. 28–29].

протистояти хозарам чи іншим кочовикам, а й ставати до польової битви з візантійськими контингентами.

Серед найцікавіших знахідок з шару E2 у Ладозі ливарна форма дворогої підвіски (у вигляді пельти – щита амазонки), орнаментованої візерунками з трикутників¹⁰⁰. За найновішими датуваннями знахідка належить до періоду 840–855 рр.¹⁰¹. Хоча цей мотив і загалом форма характерні для скандинавських прикрас епохи вікінгів¹⁰², саме трикутні візерунчасті елементи не є балтійськими¹⁰³. У Скандинавії не знайдено жодної подібної прикраси. Водночас подібні оздоби знайдені в Чернігові, на Княжій Горі під Києвом і в Галичі¹⁰⁴. Ці прикраси походять з Морав, трапляються також у Словаччині та Болгарії¹⁰⁵.

Ці зв'язки скандинавів з Великою Моравією засвідчені не лише археологічними знахідками, а й писемними документами. Між Віднем і Лінцом 863 р. була *Ruzaramarcha*¹⁰⁶. Відомий статут з Раффелштеттина, складений між 904/906 рр., яким регламентували мито для купців-русів¹⁰⁷.

Не братимемо до уваги роздуми деяких дослідників, у тім числі шведського археолога В. Дучка, чи вартувало так далеко (тобто з Ладogi)

¹⁰⁰ Равдоникас В. И. Старая Ладога. Из итогов археологических исследований 1938–1947 гг // СА. – 1950. – № 12. – С. 36 (рис. 33).

¹⁰¹ Рябинин Е. А., Черных Н. Б. Стратиграфия, настройка и хронология нижнего Староладожского Земляного городища в свете новых исследований // СА. – 1988. – № 1. – С. 98.

¹⁰² Arbman H. Birka. Sveriges aldsta bandelstad. – Stockholm, 1939. – P. 125; Равдоникас В. И. Старая Ладога. – С. 38; Florescu R. Die Kunst der dako-romischen Antike. – Bukarest, 1986 (рис. 67, 88); Duczko W. Ruś wikingow. – S. 67.

¹⁰³ Корзухина Г. Ф. О некоторых ошибочных положениях в интерпретации материалов Старой Ладogi // Скандинавский сборник. – Таллин, 1971. – Вып. 16. – С. 124; Давидак О. И. Бронзолитейное дело в Ладoge // Археологический сборник. – 1980. – Т. 21. – С. 59.

¹⁰⁴ Ханенко Б. Collection Chanenko. – Київ, 1902. – Т. 5. – Рис. 387; Ратич О. О. Населення Прикарпаття і Волині в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості // Населення Прикарпаття і Волині за добу розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час. – К., 1976. – С. 132–206, рис. 57; Путь из варян в греки, а из грек... The Road from the Varangians to the Greeks and from the Greeks... Catalogue of the exhibitien. State Historical Museum / Ред. В. Л. Егоров. – М., 1996. – С. 61, рис. 385.

¹⁰⁵ Hruby V. Stare Mesto – Velkomoravske pohrebiste na valach // Monumenta Archaeologica. – Praha, 1955. – Т. 3. – Tabl. 75, 1; Hanuliak M. Graberfelder der slavischen population in 10. Jahrhundert im Gebiet der Westslowakei // Slovenska Archeologia. – 1992. – Т. 40. – D. 2. – S. 243–296. Tabl. VI, 10; Masov S. La necropole medievale pees du village Gradesnica, dep. De Vraca. Culture et Aet en Bulgarie Medievale (VIIIe – XIVe s.) // Bulletin de l'Institut d'Archeologie. – 1979. – Т. 35. – Рис. 13, 1–3.

¹⁰⁶ Назаренко А. В. Западноевропейские источники // Древняя Русь в свете зарубежных источников / Ред. Е. А. Мельникова. – М., 1999. – С. 299.

¹⁰⁷ Там же. – С. 296

вести невільників та віск¹⁰⁸. З Києва, де в середині IX ст. сидів Аскольд¹⁰⁹, це не тільки вартувало, а й мало великий зміст. А на вододілі між басейнами Дністра, Західного Бугу і Прип'яті на міжнародному шляху лежав Пліснеськ, подібний до Бірки велетенський центр міжплемінного обміну волинських і хорватських племінних князівств, до якого сягали впливи Великої Моравії.

Завдяки люб'язності київського археолога В. Зоценка¹¹⁰, який дозволив використати свою ще не опубліковану працю "Скандинавські артефакти Південно-Західної Русі", можемо стверджувати, що в самому Пліснеську достатня кількість знахідок, які стосуються епохи вікінгів і частина з яких пройшла повз увагу дослідників¹¹¹:

Під час досліджень південної частини городища Пліснеська В. К. Гончаров та М. П. Кучера у 1953–1954 рр. знайшли ланцетоподібне вістря стріли у шарі, що складався з ранньогончарної кераміки й речей винятково X ст. За абрисом пера пліснеське вістря належить до сукупності "D₁" класифікації Бірки, зразки якої за датою не виходять за верхню межу X ст. (у Бірці – SHM 5208:294). Таким є вістря з ланцетоподібним пером типу "AJ₁-Birka-Valsgarde" з виробничого комплексу VIII ст. Земляного городища Старої Ладоги. У будь-якому разі, ланцетоподібні за профілем пера вістря стріл в археологічних комплексах Південної Русі дружинного періоду репрезентують зброярський імпорт. Серед інвентарю київського поховання № 113 (під західною частиною центральної нави Десятинної церкви, чоловіча інгумація у зрубі, можливо з конем) були залишки дерев'яного сагайдака з 20 стрілами, з яких мінімум дві належали до типів "A₁-Birka" (ромбічний переріз пера) та "D₁-Birka" (тригранний переріз пера = тип 75:1 за А. Ф. Медведєвим). Комплекс за сукупністю артефактів поховального інвентарю упевнено датується першою половиною X ст.

Ланцетоподібні вістря стріл типів "D₁-Birka" з тригранним у перерізі пером (один екземпляр) та "D₂-Birka" з квадратним перерізом пера (три екземпляри), разом з 18 іншими стрілами, були в складі й 114 поховання Київського некрополя I (вул. Велика Житомирська, 4). Комплекс являв собою парну інгумацію у камері. За мечем, що лежав уздовж правого боку чоловічого кістяка, поховання можна датувати другою половиною X ст. У плані етнічної належності цього поховального

¹⁰⁸ *Duczko W.* Ruś wikingów. – S. 67.

¹⁰⁹ *Войтович Л. В.* Київський каганат? (до полеміки П. Толочка з О. Пріцаком) // Хазарський альманах. – К.; Х., 2005. – Т. 4. – С. 109–117.

¹¹⁰ Вже коли було сформовану цю статтю, з Києва прийшла сумна звістка про передчасну смерть В. М. Зоценка. Сумуючи з приводу смерті цього сумлінного і глибокого дослідника, блискучого знавця скандинавської археології, висловлюємо сподівання на якнайшвидше видання підготованої ним монографії, яка не лише буде даниною пам'яті видатного українського археолога, а й збагатить світову науку.

¹¹¹ Матеріали зі статті В. Зоценка виділено жирним шрифтом.

комплексу показовим є обряд, що має прямі аналогії у камерних могилах Бірки: чоловічий зі зброєю й без інвентарю жіночій кістяки; північно-західна, за черепами, орієнтація.

Стріли з ланцетоподібним вістрям знайдені також у літописному Дорогобужі (за типологією цього виду зброї Бірки належали до типу "A₁"), десять екземплярів на Вишгородському городищі (типи "A₁-Birka", "AJ₁-Birka-Valsgarde"; "D₁-Birka"), три вістря в культурному шарі VIII–X ст. західного городища Монастирка (с. Луковиця Канівського р-ну Черкаської обл.) (типи AJ₁-Birka-Valsgarde, A₁-Birka, AJ₁-Birka-Valsgarde), шість екземплярів з городища Княжа Гора (с. Пекарі Канівського р-ну Черкаської обл.). Такі ж вістря знаходили в інвентарі Чорної могили і під час розкопок Шестовиці (дев'ять екземплярів).

На Листвинському городищі (Дубнівський р-н Рівненської обл., на лівому допливі Горині – Збитинці) та біля Пляшевої (середній плин Стиру, Радивилівський р-н Рівненської обл.) ще В. Б. Антонович у 70-х роках XIX ст. знайшов вістря списа з ланцетоподібним пером і так званими крильцями на нижній частині втулки типу "B", - J. Petersen (НМІУ, В-1340. рис. 7). Зразок кований з науглицьованого заліза з наступною цементацією. Перо мало широкий діл по центру леза, який повторював його конфігурацію. Тулія вістря мала окантування на шестикутник зі згладженими гранями. Крильця широкі зі скошеним нижнім та прямим верхнім краями; бокова грань також пряма. Загальна висота речі – 500 мм; тулія заввишки 147 мм; перо завширшки 60 мм (максимально на висоті 120 мм від верхнього краю тулії), 28 мм (мінімально у тулії); діл завширшки (максимально) 18 мм; діаметр тулії 45×40 мм (основа), 28 мм (у пера); крильця 30×18×35 мм.

Давно відомі зразки скандинавської зброї з некрополя Пліснеська. Серед інвентарю парного поховання "великого кургану" розкопок 1882 р. був меч типу "V", - J. Petersen. Меч лежав уздовж правого боку чоловічого кістяка у піхвах з відлитим у бронзі наконечником. Верхівка й перехрестя руків'я плісненського зразка інкрустовані мідним, срібним та золотим дротами. Перехрестя прикрашене плетивом у ідеограмі простого "вібленового" вузла. Бутероль, якою завершувалися піхви меча з "великого кургану" 1882 р. розкопок у Пліснеську, була віднесена П. Паульсеном до наконечників "зі східною пальметою варязької групи" (тип III:1,-P. Paulsen).

Серед багатого інвентарю кургану розкопок 1882 р. на некрополі Пліснеська знаковими у плані хронології були невеличка бойова сокира типу I за А. М. Кірічніковим (лежала над мечем вище правого колінного суглоба чоловічого кістяка), срібний перстень з напівсферичним зерневим щитком типу Копіївського й Гусинського скарбів (на середньому пальці правиці жіночого кістяка); з десятку

сердолікових та одна гірського кришталю намистин (на шийних хребцях жіночого кістяка). Орієнтація обох кістяків – західна у випростаному стані на спині. Характерною рисою поховання було поєднання елементів християнської та поганської обрядовості. Поміж щелепами чоловіка і жінки були золоті диски-платівки; праворуч від чоловічого кістяка, на рівні колінних суглобів знайдено рештки двох різновеликих цеберок; ліворуч від жіночого кістяка, а також на рівні колінних суглобів, була дубова чаша з вкладеним кабанячим іклом зі слідами дерев'яної оправи, менші ікла розташовані й навколо чаші. Водночас, обидва кістяки позначені срібними хрестиками так званого скандинавського типу. На чоловічому кістяку він був праворуч шийних хребців, на жіночому – ліворуч від черепа в ділянці вушного отвору. Перераховані ознаки впевнено датують цей комплекс кінцем X–початком XI ст.”

Безперечно, що потрібні ґрунтовніші повторні дослідження кожної знахідки з Пліснеська і його околиць та обставин їх виявлення, які також не завжди ясні. Пліснесько, яке до 982 р. не належало до київської орбіти, збудоване за зовсім іншою схемою, репрезентує інший тип городищ, які розвивалися до останньої чверті X ст. в цьому регіоні, незалежному від Києва і пов'язаному з моравськими впливами¹¹². Схоже, що саме через Пліснесько і проходили зв'язки вікінгів-русі з Великою Моравією.

Зрозуміло, що такі зв'язки відбувалися через Дніпро та його праві притоки. Скандинавські знахідки присутні у Гніздові¹¹³, різних місцях Києва,

¹¹² *Филипчук М. А.* Слов'янський період в історії Пліснеська // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. – С. 22–23; *Його ж.* Генезис прикарпатських городищ VIII–IX ст. з позицій полісної структури суспільства // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ях Карпат і Татр. – Львів, 1994. – С. 9–11; *Його ж.* Нова знахідка – Плісненський саркофаг // Літопис Червоної Калини. – 1994. – № 10–12. – С. 50–55; *Його ж.* Дослідження Пліснеського городища у 1990 р. // Волино-Подільські археол. студії. – Львів, 1998. – Т. 1. – С. 256–278; *Його ж.* Пліснеський археологічний комплекс: Стан і перспективи дослідження // Там само. – С. 279–286; *Його ж.* Проблема хронології та періодизації слов'янських старожитностей Українського Прикарпаття другої половини I тис. н. е. // Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст. – Чернівці, 2000. – С. 36–46; *Його ж.* Райковецька культура в українському Прикарпатті: хронологія і періодизація // Вісн. Ін-ту археології ЛНУ ім. І. Франка. – 2008. – Вип. 3. – С. 68–135.

¹¹³ *Кусцинский М. Ф.* Отчет М. Ф. Кусцинского о раскопках в Смоленской губернии в 1874 г. // Древности. Тр. Моск. археол. об-ва. – 1875. – Т. 9. – Вып. 1; *Сизов В. И.* Курганы Смоленской губернии. – Вып. 1. Гнездовский могильник близ Смоленска. – СПб., 1902; *Спицын А. А.* Гнездовские курганы в раскопках С. И. Сергеева // Изв. Археол. комиссии. – 1905. – Вып. 15; *Авдусин Д. А.* Раскопки в Гнездове // КСИИМК. – 1951. – Вып. 38; *Его же.* Гнездовская экспедиция // Там же. – 1952. – Вып. 44; *Его же.* Отчет о раскопках Гнездовских курганов // Материалы по изучению Смоленской обл. – Смоленск, 1952, 1957, 1970. – Вып. 1, 2, 7; *Его же.* О датировке Гнездовского кургана с мечом из раскопок М. Ф. Кусцинского // Культура и искусство Древней

у давній столиці древлян Іскоростені та його околицях¹¹⁴, на Волині (пам'ятки Х ст.)¹¹⁵. На Волині, крім власне скандинавських знахідок типу

Руси. – Л., 1967; *Его же*. Гнездово и Днепровский путь // Новое в археологии. Сб. стат., посвященный 70-летию А. В. Арциховского. – М., 1972; *Авдусин Д. А., Тихомиров М. Н.* Древнейшая русская надпись // Вестн. АН СССР. – 1950. – № 4; *Авдусин Д. А., Пушкина Т. А.* Три погребальные камеры из Гнездова // История и культура древнерусского города. – М., 1989; *Фехнер М. В.* О “скрамасаксе” из Гнездова // Новое в советской археологии. – М., 1965; *Ляпушкин И. И.* Гнездово и Смоленск // Проблемы истории средневековой России. – Л., 1971; *Булкин В. А., Лебедев Г. С.* Гнездово и Бирка (к проблеме становления города) // Культура средневековой Руси. – Л., 1974; *Булкин В. А.* Большие курганы Гнездовского могильника // Скандинав. сб. – 1975. – Вып. 20; *Петрухин В. Я.* Ритуальные сосуды из курганов Гнездова и Чернигова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. история. – 1975. – № 2; *Пушкина Т. А.* Скандинавские вещи из Гнездовского поселения // СА. – 1981. – № 3; *Ее же*. Три амулета из Гнездова // Проблемы археологии Евразии. – М., 1991; *Жарков Ю. Э.* Женские скандинавские погребения в Гнездове // Смоленск и Гнездово. – М., 1991; *Каменецакая Е. В.* Заольшанская курганная группа Гнездова // Там же; *Лихтер Ю. А., Щапова Ю. Л.* Гнездовские бусы. По материалам раскопок курганов и поселения // Там же; *Новикова Г. Л.* Скандинавские амулеты из Гнездова // Там же; *Ениосова Н. В., Митоян Р. А.* Тигли Гнездовского поселения // Археолог. сб. [Тр. ГИМ]. – Вып. 111; *Пушкина Т. А.* Трилистные скандинавские фибулы на территории Восточной Европы // Там же; *Фехнер М. В.* Ткани из Гнездова // Там же; *Авдусина С. А., Ениосова Н. В.* Подковообразная фибула из Гнездова // Гнездово: 125 лет исследования памятника [Тр. ГИМ]. – 2001. – Вып. 124; *Андроуцук Ф. А.* Гнездово, Днепровский путь и финал Бирки // Там же; *Вешнякова К. В., Булкин В. А.* Ремесленный комплекс Гнездовского поселения (по материалам раскопок И. И. Ляпушкина) // Там же; *Ениосова Н. В.* Скандинавские рельефные фибулы из Гнездова // Там же; *Жарков Ю. Э.* Гнездово, Тимерево, Шестовица – историографический миф об однотипности этих памятников // Там же; *Жилина Н. В.* О технологии филигранный украшений гнездовских кладов // Там же; *Зоценко В. Н.* Гнездово в системе связей Среднего Поднепровья X–XI вв. // Там же; *Каинов С. Ю.* Еще раз о датировке гнездовского кургана с мечем из раскопок М. Ф. Кусцинского // Там же; *Каменецакая Е. В.* О возможности определения продукции одного гончара в древнем Гнездове // Там же; *Кирпичников А. Н., Каинов С. Ю.* Меч с рельефными украшениями рукояти из раскопок гнездовского могильника // Там же; *Кураев И. В.* Историография варяжского вопроса (по исследованиям погребений Гнездова) // Там же; *Михайлов К. А.* Древнерусские камерные погребения в Гнездове // Там же; *Нефедов В. С.* Археологический контекст “древнейшей русской надписи” из Гнездова // Там же; *Петрухин В. Я.* Гнездово между Киевом, Биркой и Моравией (Некоторые аспекты сравнительного анализа) // Там же; *Пушкина Т. А., Мурашева В. В., Нефедов В. С.* Новое в изучении Центрального селища в Гнездове // Там же; *Пушкина Т. А., Розанова Л. С.* Производственные традиции в железообрабатывающем ремесле Гнездова // Там же; *Тунмарк-Нюлен Л.* Гнездовский меч – изделие готландского мастера? // Там же.

¹¹⁴ *Зоценко В. М.* Скандинавские древности в социальной топографии Киева “дружинного” периода // *Ruthenika*. – К., 2003. – Т. 2. – С. 26–52; *Зоценко В. М., Звіздецький Б. А.* Типологія та хронологія артефактів “скандинавського” типу із

бронзових підвісок чи зброї, присутність вікінгів, які освоїли у IX–X ст. прип'ятський шлях, викликала масове будівництво значної мережі укріплень на Горині, Стирі та Случі¹¹⁶.

Через брак коштів ця територія досліджена надзвичайно фрагментарно. Проте, на сучасному етапі все ж можна стверджувати, що, утвердившись у Києві, руси-вікінги склали верхівку Київського каганату, який через Пліснесько ще в середині IX ст. налагодив контакти з Великою Моравією, а по Прип'яті – з волинськими племінними союзами (князівствами). Інформація Баварського географа, підкріплена археологічними знахідками та нумізматичними матеріалами, дає підстави розглядати Дніпровський та Дністровський регіони як територію, де у кінці VIII–на початку IX ст. переважали слов'янські князівства (племінні союзи), значна частина яких зовсім не залежала від хозар¹¹⁷. І тут одним з найбільших був саме Пліснеськ, загадки якого ще переважно лежать у землі.

VIKINGS IN CENTRAL-EAST EUROPE: RIDDLES OF LADOGA AND PLISNESK

Leontii VOITOVYCH

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine

e-mail: lev67420@ukr.net

The article is dedicated to discussion around the riddles of Ladoga and Plisnesk in the light of the last researches of problem of Vikings in Central-East Europe. Archaeological researches of Ladoga and adjacent territory are summarized. It confirms the early presence of Vikings. On materials of sagas which were not used before for the study of the subject indicated, version of rule in Ladoga of Khalvdan the Old is presented. Version about the identity of annalistic Riurik and Rorik of Yutland is analyzed and supported. On the basis of different sources presence of Vikings on Right bank of Dnipro region, role of Plisnesk in their contacts with Great Moravia and fallaciousness of versions about kaganat Rus with a center in Ladoga, from where a hike was allegedly carried out on Constantinople in 860 are grounded.

Key words: Vikings, Ladoga, Khalvdan the Old, Riurik, Plisnesk.

розкопок стародавнього Іскоростеня // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради. – К., 2004. – С. 87–105; Андрощук Ф. Скандинавские древности в социальной топографии древнего Киева // Ruthenika. – К., 2004. – Т. 3. – С. 7–47.

¹¹⁵ Терський С. Скандинавські археологічні пам'ятки на Волині (X–XII ст.) // Другі “Ольжині читання” (Пліснеськ, 14–15 червня 2007 р.). – Львів, 2007. – С. 53–58.

¹¹⁶ Там само. – С. 53.

¹¹⁷ Войтович Л.В. “Баварський Географ”: спроба етнолокалізації населення Центрально-Східної Європи в IX столітті // УІЖ. – 2009. – № 5. – С. 12–34; Його ж. “Баварський Географ”: проблеми ідентифікації слов'янських племен // Треті “Ольжині читання”. Пліснеськ 31 травня 2008 року. – Львів, 2009. – С. 3–14.

**ВИКИНГИ В ЦЕНТРАЛЬНО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ:
ЗАГАДКИ ЛАДОГИ И ПЛЕСНЕСКА**

Леонтий ВОЙТОВИЧ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: lev67420@ukr.net*

Рассмотрено дискуссию вокруг загадок Ладоги и Плеснеска в свете последних исследований проблемы викингов в Центрально-Восточной Европе. Подведено итоги археологических исследований Ладоги и Приладожья, подтверждающих раннее присутствие викингов. На материалах саг, ранее не использованных при изучении данного сюжета, доказано версию правления в Ладоге Хальвдана Старого. Проанализировано и поддержано версию о тождестве летописного Рюрика с Рориком Ютландским. На базе различных источников доказано присутствие викингов на Правобережье Днепра, роль Плеснеска в их контактах с Великой Моравией и ошибочность версий о каганате Русь с центром в Ладоге, откуда яко бы был совершен поход на Константинополь в 860 г.

Ключевые слова: викинги, Ладога, Хальвдан Старый, Рюрик, Плеснеск.

Стаття надійшла до редколегії 20.10.2009

Прийнята до друку 10.11.2009